
ЛІНГВОДИДАКТИКА

УДК 37.013.42

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ФАКТОР ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТІВ

Я.В. Довгополова, канд. пед. наук (Харків)

Статтю присвячено теоретико-експериментальному дослідженню проблеми запобігання і розв'язання конфліктів у навчально-виховному середовищі вищого навчального закладу. На основі аналізу теоретичних джерел розглянуто сутність конфлікту, визначено особливості й причини педагогічних конфліктів, узагальнено форми й методи запобігання і подолання конфліктів у ВНЗ. Експериментально перевірено систему забезпечення конфліктологічної підготовки студентів на практичних заняттях з англійської мови.

Ключові слова: запобігання і розв'язання конфліктів, конфлікт, навчально-виховне середовище, педагогічний конфлікт.

Я.В. Долгополова. Учебно-воспитательная среда как фактор возникновения конфликтов. Статья посвящена теоретико-экспериментальному исследованию проблемы предупреждения и разрешения конфликтов в учебно-воспитательной среде высшего учебного заведения. На основе анализа теоретических источников рассмотрена сущность конфликта, выявлены особенности и причины педагогических конфликтов, обобщены формы и методы предупреждения и разрешения конфликтов в ВУЗе. Экспериментально проверена система обеспечения конфликтологической подготовки студентов на практических занятиях по английскому языку.

Ключевые слова: конфликт, педагогический конфликт, предупреждение и разрешение конфликтов, учебно-воспитательная среда.

Ia.V. Dovgoplova. Educational Environment as a Factor of Conflict Origin. The article is devoted to the theoretical-experimental study of the problem of conflict prevention and settling in the educational environment of a higher educational establishment. The essence of conflict is examined on the basis of theoretical source analysis; the peculiarities and reasons of pedagogical conflicts are determined; forms and methods of conflict prevention and settling in higher educational establishments are generalized. The system of ensuring students' conflict training at the practical lessons of English is practically tested.

Key words: conflict, educational environment, pedagogical conflict, prevention and settling of conflicts.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що система вищої освіти порівняно з іншими соціальними інститутами відрізняється розмаїттям функціональних, рольових, міжособистісних, міжгрупових взаємозв'язків. Вони складні, неоднозначні, тісно переплетені, іноді заплутані, оскільки охоплюють педагогічну, соціальну, психологічну, економічну, юридичну та багато інших сфер життєдіяльності. У такому розмаїтті стосунків стає немислимим зіткнення інтересів, настанов, думок, позицій, потреб людей. Ці зіткнення виявляються в конфліктах, які часто мають руйнівні наслідки.

Сучасні психолого-педагогічні дослідження ситуації розвитку в період студентства вказують на підвищену соціально-рольову неоднозначність, складність соціально-психологічних завдань дорослішання, підкреслюють неминучу обумовленість їх вирішення моментами переживання внутрішньої конфліктності, психологічної дезорієнтованості, емоційного дискомфорту.

Ефективність інтеграції студентської молоді у професійний та соціальний світ значною мірою залежить від сформованості у молодих людей здатності вирішувати складні життєві ситуації, обирати

адекватні способи розв'язання життєвих проблем без незворотних негативних наслідків та особистісних деформацій. Одним з головних завдань вищої школи є формування саме таких життєвих компетентностей молодих людей, які б забезпечили актуальну та майбутню реалізацію їх професійного та особистісного потенціалу.

Об'єктом дослідження є професійно-педагогічна підготовка студентів у навчально-виховному середовищі ВНЗ.

Предмет дослідження – підготовка студентів до здійснення діяльності із запобігання і розв'язання конфліктів.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні педагогічних основ запобігання й розв'язання конфліктів у навчально-виховному середовищі вищого навчального закладу та експериментальній перевірці системи здійснення конфліктологічної підготовки студентів.

Матеріал дослідження включає наукові теорії про розвиток особистості в діяльності (К.О. Абульханова-Славська, Л.С. Виготський, О.М. Іонова, О.М. Леонтьєв та ін.); питання професійної підготовки фахівців до врегулювання конфліктів у педагогічному процесі (С.В. Баникіна, М.А. Васильєва та ін.); праці, присвячені дослідженню соціально-психологічних аспектів конфлікту та його вияву на різних етапах соціалізації особистості (А.Я. Анцупов, Н.В. Гришина, О.А. Єршов, Б.Й. Хасан та ін.); результати вивчення конфліктів у педагогічних колективах, педагогічного втручання в конфлікти, шляхів педагогічного врегулювання конфліктів (В.А. Жаворонков, В.І. Журавльов, Є.Є. Тонков та ін.).

Значення середовища в освіті й вихованні людини усвідомлювали багато видатних педагогів – К.Д. Ушинський, С.Т. Шацький, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський та інші. Але особливу увагу питанням середовища, або соціального середовища, почали привертати з початку 90-х років минулого століття, що було викликано загальними процесами гуманізації освіти і пов'язаною у зв'язку з цим необхідністю всебічного врахування інтересів особистості, її культурних потреб і запитів.

Психологи і педагоги розглядають середовище

як таке, що створює умови для формування особистості. Середовище людини, так чи інакше впливаючи на її свідомість, поведінку, діяльність, є одночасно своєрідним показником оволодіння нею способами діяльності й спілкування, рівня соціального розвитку, укладу життя, міри участі в житті суспільства.

Навчально-виховне середовище є частиною соціального середовища, що створюється в суспільстві для формування підростаючого покоління в матеріальному, організаційному, кадровому, змістовному відношеннях тощо.

Дослідженнями щодо середовища, в якому відбувається розвиток людини, встановлено, що будь-яке навчально-виховне середовище повинно бути: навчаючим, розвиваючим, виховуючим, інформативним, екологічним, естетичним, діалоговим, гуманним.

Основними виховними функціями середовища виступають [7; с. 529]:

- світоглядна чи ціннісно-орієнтаційна – розкриває зміст моральної спрямованості навчального колективу – соціальну цінність, інтегративну єдність її мети, цілей, мотивів; перспективи розвитку колективу;
- адаптаційна – забезпечення входження тих, хто вчиться, в ритм навчання;
- емоційного розвантаження, що реалізується через позитивний соціально-психологічний клімат і морально-психологічну атмосферу, які визначають самопочуття особистості, її задоволення колективом, відчуття комфорту від перебування в колективі, характер міжособистісного сприймання і налагодження взаєморозуміння, емоційний настрій;
- організаційна – сприяння процесам самоорганізації, самоуправління, самовдосконалення особистості, створення умов для виявлення здібностей кожної людини, взаємної відповідальності, взаємовиручки, взаємодопомоги;
- коригуюча – врахування ступеню розвитку групових норм – загальних правил поведінки, яких дотримуються у групі та закладі; групових процесів (етапи виникнення, розвитку та розпаду групи, керівництво, лідерство); системи санкцій.

Узагальнюючи вище викладене й виходячи з позицій особистісно-орієнтованого підходу при розгляді явищ дійсності, спираючись на гуманістичні ідеї, в дослідженні *навчально-виховне середовище вищого навчального закладу* визначається як сукупність матеріальних і духовних умов, факторів, відносин, що створюються в закладі, так чи інакше впливають на формування людини, на її розвиток, виховання, освіту, соціалізацію як особистості, сприяють спільному розв'язанню проблем і співучасті в діяльності, спрямованій на реалізацію можливостей учасників педагогічного процесу, виявлення їхньої творчої індивідуальності.

Як зазначає В.С. Кукушин, навчально-виховне середовище є єдністю людини і середовища. При взаємодії людини й середовища створюється нове об'єднання, що не схоже на попереднє. Ця єдність людини і середовища характеризується як кількісно (кількістю учасників взаємодії), так і якісно – оптимальністю, тривалістю й стійкістю цієї форми спілкування. Частіш за все взаємодія відбувається між людьми, тому основою створення середовища можна вважати *взаємодію* [5; с. 125].

До основних форм взаємодії людей дослідники відносять: конкуренцію, конфлікт, угоду, авторитет, підпорядкування і співробітництво (Г. Зіммель, один із засновників конфліктології [4]); змагання, конфлікт, пристосування й асиміляцію (Е. Берджесс, Р. Парк [3]); кооперацію і конкуренцію, або змагання й конфлікт (І.М. Цимбалюк [6]). При цьому всі дослідники підкреслюють, що конфлікт посідає центральне місце як один з головних факторів детермінації соціального життя і його змін.

Широко відомо, що конфлікти (від латинського *conflictus* – зіткнення) – зіткнення сторін, думок, сил – це постійні супутники людського буття та суспільного розвитку. Там, де є людина, завжди є конфлікти, вони супроводжують людей від народження до смерті.

На сьогодні очевидний пріоритет у вивченні конфліктів, їх ролі в житті людини та суспільства зберігається за соціологією і психологією. Одночасно науковці (В.А. Жаворонков, В.І. Журавльов

та ін.) підкреслюють, що назріла проблема педагогізації конфліктологічного знання.

У педагогічній науці та практиці розроблено низку методів вивчення конфліктів та їх доцільного розв'язання в педагогічному процесі. Найбільш відомими серед них є такі:

- метод “вибуху” (А.С. Макаренко), котрий виявляється в різних формах (довіра, відчуження від колективу, ізоляція, гнів вихователя тощо);
- етична бесіда, дискусія, диспут (А.В. Зосимовський, В.О. Сухомлинський);
- метод включення в діяльність (В.М. Афонькова, М.М. Ященко);
- метод розв'язання моральних завдань на основі життєвих конфліктних ситуацій (Б.Т. Лихачов, Є.П. Родченкова);
- метод моделювання конфліктних ситуацій, рольова гра (Б.Т. Лихачов, Б.Й. Хасан).

Педагогічною наукою повинно бути визнано й обґрунтовано місце конфлікту як повсякденного та природного явища освітнього процесу, його невід'ємної складової частини. Безконфліктного навчально-виховного процесу не існує, оскільки він за своєю суттю є безперервним процесом виникнення та розв'язання різного роду суперечностей особистостей і груп.

З огляду на це необхідно, передусім, визначити поняття педагогічного конфлікту. Проведений вище аналіз засвідчив, що конфлікт – досить складне соціально-психологічне явище. Тому до найбільш значущих проблем, що на сьогодні до кінця не розв'язані в конфліктології, відносяться труднощі з визначенням саме поняття „конфлікт”.

Як правило, сутність конфлікту визначається через *суперечності* як найбільш загальне поняття. Однак суперечності та конфлікт не можна отожднювати, оскільки всі конфлікти завжди мають у своїй основі розходження, суперечності, але не всі суперечності вже є конфліктами.

Дійсно, суперечності у світі досить природні. Більш того, відмінності, суперечності, несумісності часто є передумовами для життя та розвитку. Суперечності й протиріччя перетворюються в конфлікт, коли починають взаємодіяти сили, що виступають їх носіями. Отже, конфлікт – це прояв

об'єктивних і суб'єктивних суперечностей, що виявляються у протиборстві їх носіїв.

Неоднозначне поняття конфлікту породжує багато визначень конфлікту. К.О. Абульханова-Славська визначає конфлікт таким чином: „З інструментальної точки зору конфлікт виступає як один із засобів самоствердження, подолання тенденцій, які заперечує особистість. Конфлікт можна розуміти і як процес: у цьому випадку він являє собою ситуацію незнайденого виходу, розвитку дій на шляху пошуку засобів стабілізації стосунків. У тактичному плані конфлікт – це один із крайніх засобів урегулювання міжособистісних відношень” [1; с. 24].

А.Я. Анцупов і А.І. Шипілов спробували зіставити різні визначення конфлікту. Проаналізувавши 52 визначення в науці, вони зробили висновок про відсутність загальноприйнятого розуміння конфліктів. Визначення внутрішньоособистісного конфлікту спирається на два ключових поняття: в одних визначеннях конфлікт трактується як суперечність між різними сторонами особистості, в інших – як зіткнення, боротьба особистісних тенденцій. Узагальнення міжособистісних конфліктів дозволило виділити наступні їх основні властивості: наявність суперечності між інтересами, цінностями, цілями, мотивами як основа конфлікту; протидія суб'єктивних конфлікту; прагнення будь-якими способами нанести максимальну шкоду опоненту, його інтересам; негативні емоції та почуття по відношенню один до одного [2].

В основі педагогічних конфліктів лежать суперечності, що притаманні навчально-виховному процесу і виявляються як гостре зіткнення (протиборство) протилежно спрямованих цілей, інтересів, мотивів, вимог, позицій, думок, поглядів, дій учасників – суб'єктивних педагогічного процесу (педагогів, учнів, батьків тощо).

Отже, під педагогічним конфліктом будемо розуміти найбільш гострий спосіб розвитку і подолання значущих суперечностей, що виникають у взаємодії учасників педагогічного процесу, зазвичай супроводжується негативними емоціями та потребує розв'язання й гармонізації.

Студентська молодь є об'єктом широких психологічних досліджень як за кордоном, так і в нашій

країні. Головна причина інтересу дослідників до студентства пов'язана із зростанням соціально зумовлених вимог до якості підготовки фахівців. Сучасні дослідження, що проводяться психологами та педагогами в Україні, зумовлюються необхідністю вивчення особливостей у поведінці людей, які мають місце в перехідний період розвитку суспільства. У складних умовах нашого сьогодення студенти часто не впевнені у своєму майбутньому, нерідко переживають негативні емоційні стани та внутрішньоособистісні конфлікти. Аналіз стану теоретичної та експериментальної розробки досліджуваної проблеми дозволив виокремити певні напрямки, за якими здійснюються дослідження. У сучасних вітчизняних дослідженнях різні типи конфліктів вивчаються у зв'язку з проблемами вікового становлення особистості; розглядаються фактори, які впливають на їх виникнення та перебіг. Внутрішньоособистісні конфлікти вивчаються і в зв'язку з проблемами професіоналізації особистості. Підбиваючи підсумки аналізу досліджень різних видів конфліктів, можна відзначити, що позитивними аспектами цих праць є: оцінювання конфліктів як можливостей розвитку особистості; спроби створення класифікації конфліктів; намагання розгляду особливостей внутрішньоособистісних конфліктів у зв'язку з віковим розвитком людини; наявність різноманітних розробок технологій подолання різних конфліктів тощо.

Процес оволодіння студентами практичними вміннями й навичками організації діяльності із запобігання і розв'язання конфліктів здійснювався нами на практичних заняттях з англійської мови. В результаті дослідження проблеми запобігання і розв'язання конфліктів у ВНЗ нами був розроблений і апробований проект за темою “**Resolving & Avoiding Conflict**”.

Тун проекту: рольово-ігровий з елементами дослідницької і творчої діяльності.

У основі проекту “Resolving & Avoiding Conflict” лежить дослідницька робота студентів і виявлення основних проблем виникнення і розв'язання конфліктів.

Мета проекту: перевірити ефективність методики виявлення, запобігання і розв'язання

конфліктів у навчально-виховному середовищі ВНЗ.

У ході використання цієї проектної методики необхідно було вирішити наступні *завдання*:

1. Збагатити, розширити мовні і мовленнєві знання студентів за темою “Resolving & Avoiding Conflict”, систематизувати і закріпити раніше пройдений матеріал за темою “Relations of People”, удосконалити розвиток іншомовної мовленнєвої компетенції і міжкультурної комунікації в цілому.
2. Підвищити рівень автономності студентів за допомогою самоорганізації в проведенні дослідницької, творчої роботи.
3. Познайомити студентів з методами групової роботи, методами проведення досліджень, направлених на вирішення проблеми розв’язання конфліктів.
4. Розвинути згуртованість колективу, відповідальне критичне мислення, уяву, толерантність в процесі іншомовної ролево-ігрової діяльності.
5. залучити учасників даного проекту до подальшої дослідницької діяльності щодо виявлення та розв’язання конфліктів, пов’язаних з реальним життям і внутрішнім світом студентів.

Спрямованість проекту: пізнавальна.

Тривалість проведення: 8 академічних годин.

Вік: 2–4 курс (18–20 років).

Модель проектної заняття: Заняття було засноване на пройденому матеріалі “Relations of People” і націлене на розширення і збагачення мовних і мовленнєвих знань студентів за цією темою за допомогою використання додаткової літератури, а також на вдосконалення лексико-граматичних навичок в процесі іншомовної мовленнєвої діяльності, лінгвістичної і комунікативної компетенції в цілому.

Заняття будувалося по типу ролевої гри і припускало розподіл групи на 2 мікрогрупи (у групі 16 студентів). В ході ролевої гри студентами обго-

ворювалися методи виявлення, запобігання й розв’язання конфліктів. На завершальному етапі проектної заняття проводився їх аналіз і оцінка, формулювалися відповідні висновки.

Участь у проекті “Resolving & Avoiding Conflict” сприяла активізації студентів в малих групах, допомогла зібрати необхідну інформацію та проаналізувати ідеї щодо виявлення та розв’язання конфліктів.

Таким чином, формування конфліктологічних знань у студентів було одночасно і розвитком у них професійного мислення, вмінь аналізувати педагогічні ситуації з позиції конфліктології, рефлексії власної поведінки.

Перспективи дослідження ми вбачаємо у поглибленні й розробці таких напрямків, як забезпечення індивідуального підходу до конфліктологічної підготовки студентів, урахування специфіки роботи з полікультурними групами студентів, виявлення шляхів організації самостійної роботи щодо підвищення конфліктологічної компетенції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. О путях построения типологии личности / К.А. Абульханова-Славская // Психологический журнал. – 1983. – Т. 4. – № 1. – С. 14–29.
2. Анцупов А.Я. Проблема конфликта: аналитический обзор, междисциплинарный библиографический указатель / А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – М.: ГАВС, 1992. – 230 с.
3. Богданов Е.Н. Психология личности в конфликте : учебное пособие / Е.Н. Богданов, В.Г. Зазыкин. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 224 с.
4. Зиммель Г. Избранное: в 2-х т. / Зиммель Г. ; пер. с нем. – М. : Юрист, 1996. – Т. 1: Философия культуры. – 670 с.; Т. 2: Созерцание жизни. – 608 с.
5. Кукушин В.С. Общие основы педагогики : учебное пособие / В.С. Кукушин. – Ростов н/Д : Изд. центр “Март”, 2002. – 224 с.
6. Цимбалюк І.М. Психологія спілкування : навчальний посібник / І.М. Цимбалюк. – К. : “Професіонал”, 2004. – 304 с.
7. Ягупов В.В. Педагогіка : навч. посібник / В.В. Ягупов. – К. : Либідь, 2003. – 560 с.